

TOMA – MARX – VEREŠ

THOMAS AQUINUS – MARX – VEREŠ

A. TOMA

Kada sam šezdesetih godina prošloga vijeka kušao naći prostor u javnom životu za velikoga Tomu Akvinskog, to mi nije polazilo za rukom, tada, gotovo kao ni danas. Budući da osim tekstova u *Hrestomatijama* Matice hrvatske ničega drugoga nije bilo na dohvata ruke, privlačila me je misao da prevedem nešto iz srednjovjekovne filozofije da bi studenti imali barem nešto, različito od postojećeg ništa. Stekao sam iskustvo u seminarima kod profesora Branka Bošnjaka, profesora Gaja Petrovića i profesora Predraga Vranickog, ne samo čitanja filozofijskog teksta nego i tumačenja, kazivanja osobnog stava o tekstu, vođenja rasprave etc. Kada sam došao početkom listopada 1967. na Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, sasvim konkretno sam se našao pred zadaćom vođenja seminara iz antičke filozofije sa prvom godinom studija i vođenja seminara iz srednjovjekovne filozofije sa drugom godinom studija. Nikada nisam provjeravao, ali vjerujem da je to bio u to vrijeme jedinstven primjer programa studija filozofije u regiji. Prodekan za nastavna pitanja Fakulteta, inače zamjenik šefa Odsjeka za filozofiju i profesor etike na Odsjeku, pozvao me i postavio mi pitanje što ću raditi sa prvom a što sa drugom godinom studija. Sa prvom godinom studija namjeravam čitati Aristotelovu *Metafiziku*, a sa drugom godinom studija Augustinove *Ispovijesti*. „To je dobro, želim Ti uspjeha“, rekao je kratko profesor Arif Tanović. Zamolio me je za bibliografiju o Augustinu. Sjećam se da sam fotokopirao bibliografiju iz jedne dobre knjige o Augustinu koju sam posudio od fra Ljuba Lucića. Živkovićev prijevod Augustinovih *Ispovijesti* posudio sam od prof. dr. Josipa Kribla, ondašnjeg vicedirektora Bogoslovije i profesora filozofije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. To su bila čudesna i divna vremena. Bio sam zapanjen smjernošću pune sale, umjerenim javljanjem za riječ u pauzama mojih komentara nakon čitanja pasusa iz Gavelinog prijevoda *Metafizike*. Potom je slijedio tajac i apsolutna šutnja za vrijeme čitanja Augustinovih *Ispovijesti*. Ljepota Augustinovih rečenica poredanih pod određenu temu, žar i zanos kojim

se obraća Bogu, našem stvoritelju, i opisuje zbilju koja je za njega bila njegov grijeh iz djetinjstva, mladosti i zrelog doba, njegove studije u Rimu i slušanje Ambrozijevih propovjedi u Milanu, studenti su upijali prepuni pijeteta pod općim znakom, rekao bih, *svete šutnje: silentium sacrum*. Vrlo brzo mi je prišao na hodniku jedan student treće godine i pokazao mi latinski tekst tražeći od mene da ga prevedem. Srećom sam znao svaku riječ. Preveo sam tekst, a kolega je zapisao moj prijevod. To se pročulo. „Onaj asistent sa filozofije ne folira“. On zna.

27. 06. 1968. sam obranio svoju doktorsku disertaciju o Petrićevoj kritici Aristotela. Postao sam doktor filozofskih nauka, ali sam u zvanju asistenta ostao pune tri godine. U međuvremenu sam preveo maleni filozofski spis Tome Akvinskoga *De ente et essentia – O biću i biti*. Sa profesorom Milanom Damnjanovićem sam o tome razgovarao u hodu. Profesor Damnjanović je priču prenio profesoru Vuku Pavićeviću, a on mi je napisao pismo u kojem me moli da mu pošaljem rukopis *De ente*, kako će urednik Male filozofske biblioteke u beogradskom BIGZ-u nazvati moj rukopis prijevoda Tome Akvinskoga. Vuko se pozvao na drugi izvor svojih informacija. 29. 02. 1972. napisao sam u Beograd slijedeće pismo: „Poštovani profesore Pavićeviću, prema obavijesti kolege Tanovića¹, Vi ste izrazili želju da Vam pošaljemo jedan primjerak prijevoda spisa Tome Akvinskog *De ente et essentia*. Šaljem Vama na raspolaganje jedan primjerak spisa u prijevodu. Kako i sami vidite, spis je vrlo mali... Pozdrav poštovanja, V. Premec“. Profesor Vuko Pavićević mi je 24. 03. 1972. odgovorio slijedećim pismom:

1 Teško je vjerovati, ali se čini da je svekolika moja djelatnost u Sarajevu bila vezana za akademika Arifa Tanovića. O tome sam više puta pisao. Okolnosti su htjele da je profesor Tanović bio u bliskim odnosima sa profesorom Pavićevićem, pa je već i zbog toga Arif prenio poruku o Vukovoj želji da dobije rukopis mojeg prijevoda kratkog spisa *De ente et essentia* Tome Akvinskog. O predstojećem jubileju Tome ja nisam ni zucnuo, a ni Vuko s tim u vezi nije progovarao. Ipak je to bilo uočljivo iz bibliografskog teksta o Tomi (29–31). Priznajem da sam bio presretan što će filozofska i kulturna javnost tadanje Jugoslavije imati u rukama jedan Tomin tekst koji su prethodno studenti filozofije u Sarajevu na Filozofskom fakultetu čitali u mojem seminaru. Žao mi je što u toj chrono bilješci čitamo i pogreške takve vrste koje se odnose na nesporazume oko čitanja rimskih rednih brojeva, po našem tadašnjem beogradsko-zagrebačkom dogovoru latinista pisano bez točke. Ispalo je da je Toma 1261. pisao *Tumačenje osme knjige Aristotelove Fizike*, što je, vjerujem, korektno u odnosu na činjenicu pisanja komentara, ali je smisao bilješke bio da se napiše pod spomenutom godinom naziv Tomina djela *Tumačenje osam knjiga Aristotelove Fizike*. I tako analogno sa dvanaest knjiga *Metafizike*, deset knjiga *Nikomahove Etike* etc. Sve to je bilo nevažno i slučajno spram činjenice da je 1973. objavljen mali spis Tome Akvinskog, prema Verešovom vrednovanju na hrvatsko-srpskom jeziku.

„Poštovani kolega Premec,
molim Vas da me izvinite što Vam kasno odgovaram na pismo. Najpre Vam se srdačno zahvaljujem i na poslatom prevodu *De ente...* i na pismu. Zatim Vas izveštavam da u pogledu objavljivanja prevoda nastaju neki problemi za koje želim da verujem da su mali i da ćemo ih zajednički rešiti. Naime, reč je najpre o terminologiji. Na ovom jezičkom području srpskog ili hrvatskog jezika nisu odomaćeni termini kao na primer ‘samostojnica’ i sl. Nadam se, dakle, da nećete imati ništa protiv da u zagradi stavimo ‘naše’ termine kao što su ‘supstancija’ i dr. Zatim, nisam siguran da je ‘akcidens’ adekvatno preveden, ali još ću stvar pogledati. Zatim, šta mislite o upotrebi zareza? Da li biste pristali da Vas u tom pitanju ‘posrbimo’? A sad par reči i jedna molba u vezi s Vašim pogovorom i propratnim sastavom. Da li biste pristali da prvu stranu izložite jednostavnije? Moram priznati da je meni teško da Vam onu dugu rečenicu shvatim; a kao nekakav urednik obavezan sam da vodim računa o brojnim čitaocima za koje pretpostavljam da Vas još manje mogu razumeti. Zatim, pošto Vaš prevod i pogovor predstavljaju prvi tekst od Tome, odnosno prvi tekst o Tomi u ovoj sredini, bilo bi jako poželjno da na početku pogovora date informativni prikaz njegova života, rada i značaja za srednjovekovnu (a i današnju) crkveno orijentiranu misao (i ne smo za nju, naravno). Nećete me pogrešno razumeti, nadam se, ako ponovim reč informativan. Dve-tri strane su dovoljne (najviše pet strana)... Molim Vas da mi odgovorite na pitanja u vezi s *De ente*, kako bismo mogli stvar što pre predati u štampu.

S poštovanjem, Vuko Pavićević“

09. 04. 1972. napisao sam slijedeće profesoru Pavićeviću: „Poštovani profesore Pavićeviću, zahvaljujem Vam na svesrdnoj podršci u vezi sa prijevodom *De ente et essentia*, sa tim što pristajem na sve uvjete koje ste prenijeli u svojim pismima, moleći da intervencije provedete Vi lično, kako se ne bi dogodilo nepoželjno u stručnom smislu. Šaljem Vam i dodatak koji ste tražili. Ako je moguće, stavite ga posve na kraj onim redoslijedom koji je prema Vašem iskustvu najprikladniji. Teško je nešto produbljenije i ozbiljnije reći na malo prostora kada su u pitanju veliki, a mislim da je Toma svojevrsno velik. Kao kratka informacija ovaj će tekst valjda zadovoljiti... Primite kolegijalne pozdrave iz Sarajeva sa željama za uspjeh u mislima koje Vas sada zaokupljaju. Vladimir Premec“. 20. 04. 1972. dobio sam od Vuka Pavićevića ovo pismo:

„Poštovani druže Premec, srdačno Vam se zahvaljujem na poverenju da Vaš prevod Tominog *De ente* uredim u duhu molbi koje sam Vam ranije uputio. Ugovor ćete dobiti na potpis ovih dana. Bez ugovora honorar ne može biti unapred isplaćen. Srdačan pozdrav od Vuka Pavićevića“. Sekretarica Redakcije BIGZ-a mi je 27. 04. 1972. iz Beograda poslala pisamce i ugovore: „Poštovani druže Premec, šaljem Vam ugovore na potpis. Molimo Vas da prvi primerak ugovora zadržite, a ostala tri nam vratite. Takođe Vas molimo da na jednom od ugovora napišete adresu stana i proverite broj žiroračuna, koji je napisan na ugovoru.

S poštovanjem,
sekretarica Redakcije, Olivera Marković.“

Ukupno sam primio osam pisama od Vuka Pavićevića, a ja sam njemu vjerujem napisao isti broj. Još uvijek nisam sredio svu svoju korespondenciju. Vjerujem da bi sve to moglo biti jedno sa drugim u posebnom arhivskom svežnju Toma – Pavićević – Premec.

Posebnu zanimljivost predstavlja reakcija javnosti tadanje Jugoslavije. Dominikanac Tomo Vereš je u časopisu *Obnovljeni život* no. 2/1974, 196–202, objavio tekst *Hrvatsko-srpski prijevod „De ente et essentia“* Tome Akvinskog. Benedictus Schwarz se javio u časopisu *Gledišta* no. 10/1974, 1053–1059, sa prilogom *De ente et essentia, uz prevod sv. Tome*. Žarko Puhovski je u zagrebačkoj *Teci* no. 3/1973, 690–692, objavio prikaz pod naslovom *O biću i suštini, Toma Akvinski*. Tomo Vereš je u svojoj knjizi *Iskonski mislilac*, DNI, Zagreb, 1978, 129–139, objavio poseban tekst *Mala knjiga o velikim problemima*. Iznenađujuća reakcija, pozitivna, otvorila je širom vrata kulturnoj javnosti tadanje zajedničke zemlje pokazujući i drugačiji interes od marksistički orijentirane zbilje koja je u to vrijeme objavljivala cjelokupna djela Marxa i Engelsa. Već 1976. čuvena filozofska biblioteka *Logos* sarajevskog izdavača „Veselin Masleša“ objavila je novi prijevod Tome Akvinskog pod naslovom *Dvije filozofske rasprave*. Prva rasprava posvećena je *istini – de veritate*, a druga je *Rasprava o općim pojmovima – tractatus de universalibus*. Na taj način sam kompletirao svojim studentima bitne tekstove iz srednjevjekovne filozofije posvećene problemima bića i bitnosti, raspravi o istini i žučnoj raspravi oko bića općih pojmova. To je bio moj pristup programu studija filozofije na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Ima i jedna zanimljiva anegdota koju želim objaviti u ovom kontekstu. Ljubomir Cvijetić mi je telefonirao

i postavio slijedeće pitanje: „Da li knjigu Tome Akvinskog *Dvije filozofske rasprave* može izložiti sa drugom marksističkom literaturom“ na nekom međunarodnom partijskom skupu u Beogradu? Promislivši munjevito, odgovorio sam: „Dakako, dragi Ljubo, to će biti dokaz visokog stupnja demokracije u Jugoslaviji“. Ljubo mi je tvrdio da je Toma bio izložen.

B. MARX

Sarajevska filozofska biblioteka *Logos* (λόγος) uživala je ugled u čitavoju Jugoslaviji. To je dokazivala naklada od tri tisuće primjeraka po izdanju, a prijevod nekih djela je obnavljan i više puta. Svaka lijepo opremljena knjiga imala je pogovor, koji je mahom pisao neki član redakcije ili rjeđe prevodilac. Napisao sam npr. za Hesiodovu *Theogoniu* i Homerove himne, što je preveo i pogovor napisao dr. Branimir Glavičić, nepotpisanu redakcijsku napomenu (183–186). Uz *Dvije filozofske rasprave* (naslov je domislio profesor Kasim Prohić, odgovorni urednik biblioteke) Tome Akvinskog, napisao sam pogovor pod naslovom ALÉTHEIA-VERITAS-PRAKSIS. U ovom kontekstu vjerujem da moja studija *praksis* sukladno pripada i Tomi Akvinskom i Tomu Verešu.

U narednom razmatranju želim ispitati pojam *sukladnosti* unutar *razumijevanja zbilje*². Pri tom neka nas vodi duhovna prostornost pojma *praksis* u smislu jedinstva svih ljudskih djelatnosti kojima se ili nešto iznova stvara ili nešto preoblikuje ili nešto mijenja u svoju suprotnost, bilo razumijevanjem ili mišljenjem, bilo ispitivanjem ili upotrebom znanja. I niz drugih oblika stvaranja povijesnog svijeta čovjeka, kao izvora koji zrači proizvođenjem i stvaranjem svoje zbilje, obuhvaća u svoj opseg pojam *praksis*. Kao takav, on isključuje na toj krajnjoj razini pojmove *dobra* i *zla*, jer povijesna bića povijesnog svijeta nisu ni dobra ni zla po sebi. Ona su u svojoj šutnji u nerazlučenom odnosu prema vrednovanju unutar ma koje teoretske djelatnosti. Sukladna sama sa sobom, povijesna bića ostaju van odnosa sa dobrim ili zlim sve dok postoje izvan domašaja ljudske volje, koja ih čini dobrima ili zlima. Sve, dakle, do odluke o putokazu njihova odnosa prema drugom koji na raskršću *ili – ili* određuje čovjek, ona u sebi

2 Valja na ovom mjestu reći da je naredna studija treći dio pogovora koji smo objavili uz djelo Tome Akvinskog *Dvije filozofske rasprave* pod naslovom ALETHEIA-VERITAS-PRAKSIS. Tu sam htio pokazati širinu Marxovog pojma *praksis* spram helenskog *aletheia – zbilja* i, naravno, spram srednjovjekovnog sklopa *adaequatio rei et intellectus – sukladnost bića i pojma*. Prema riječima profesora Ivana Fochta, ta studija je smatrana događajem godine u filozofiji.

nisu ni dobra ni zla, a dovođenjem u kategoriju odnosa njihova bit se ne mijenja. Mijenja im se samo prigodni, slučajni odnos. Stoga je taj odnos tek događanje u vezi sa subjektom i tako tek drugostepeno dovođenje u pitanje onoga što jest. Da li tako kako jest bivstvuje sa mjerom ljudskih stvari, ili joj, obrnuto, mjeru ljudskih stvari pomjera u suprotnost. Pri tom pitanju i nastaje pojam povijesnog obrata stvarnosti. Baš pri tom pojmu stvarnosti valja nam zastati samo zbog izvora njezinog etimologijskog značenja i razumijevanja smisla. *Pragma*, ili jonski *pregma*, a pjesnički *pragos*, odnosno *praksis*, ili jonski *preksis*, dolazi od glagola *prasso*, koji u obilju temeljnih značenja upotpunjuje sliku ljudskog povijesnog kretanja toliko duboko koliko ga poslije kartezijanskog obrata kroz Marxa možemo smatrati primjerenim putem razumijevanja suvremenosti. To bogatstvo značenja koje obuhvaća gotovo cjelokupnu ljudsku djelatnost, od *prodirati u nešto*, ili prema nečemu; *voditi do cilja*, što se zbiva radom, izvršavanjem, izradom, dovršavanjem, činom, uzrokovanjem, ispunjavanjem, postizanjem, stjecanjem, posjedovanjem posla, odvažnošću, poduzimanjem, spremanjem, namjerom ili smjeranjem na što, nastojanjem oko čega, upravljanjem čime, mišljenjem o nečemu, zamišljanjem nečega, pribavljanjem, raspravljanjem, posredovanjem, pogađanjem oko nečega, odlučivanjem, ili *općenito radom*, do onih *određenja koja se tiču međuljudskih odnosa*, kao kad je riječ o onima koji zajednički na nečemu rade *praksantes*, dostojno obavljati neki posao, raditi nekome nasuprot, protiv nekoga, okružiti nešto spasonosnim odredbama, raditi oko saveza i prijateljstva, ili kad je na djelu značenje oko koga, ili čega, o čemu, ili kome, prema kome ili prema čemu. U trpnom obliku značenje se pojednostavljuje i glasi: urađen, učinjen, izrađen, dobiven, dogovoren, zaključen, svršen, uspio, *biti istinit*. *U osobnom smislu* glagol znači sebi što *uzimati za pravi posao*, nešto zlo namjeravati, potajno raditi oko čega, za nekoga, raditi u nečiju korist, biti sa nekim sporazuman. *U političkom smislu* glagol znači baviti se državnim poslovima, biti vješt državnik, liječnik, biti branitelj ili odvjetnik. Dalje, glagol znači doći do cilja, dospjeti, ili zapasti u neko stanje, biti u nekom položaju, vladati se, nalaziti se, ili za sebe oko čega raditi, ili nastojati, zahtijevati, činiti nešto u svoju korist.³ Iz glagola izvedena imenica označava *radnju*, *date činjenice*, *rad*, *čin*, namjeru, stvar, posao, priliku, raspravu, dogovor, provedbu, nastojanje, teškoću, lukavstvo, spletke, izdajstvo, političko djelovanje, vršenje službe, stanje, položaj, zbilju, zbiljske prilike, nezgodu, zapadanje u teško stanje, ili

3 Nisam ovdje pravio razliku između glagolskih načina. Oni su gramatički neophodni.. Senc, Stjepan (1910), *Grčko-hrvatski rječnik*, Naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Zagreb, 780–781.

položaj, moć, *vrhovnu vlast*, uspjeh, *činjenice*, predmet, događaj, razvoj, općenito *nešto*. Zašto sam naveo ovaj broj riječi i njihova kontekstualna značenja? Zato da bi izveo tvrdnju da riječ *praxis* sadrži skup svega onoga što čovjek stvara i proizvodi kao *nešto* i isto tako skup svih odnosa u kojima to *nešto postoji*, a za njih se pitamo *kako* postoje. To znači da je sve *ljudsko nešto* moguće dovesti u pitanje koje ispituje njegovo *kako*. Možemo samo ljudsko djelo, ljudski čin, ljudsku stvar ispitati ili preispitati tako da dospijemo do razumijevanja. Ova tvrdnja je na ovom mjestu, u najmanju ruku, naša pretpostavka. Sa tog stajališta *aristotelijanska zbilja* kao bivstvujeće postaje *ljudska zbilja*, a tomističko pitanje o sukladnosti postaje pitanje raskoraka *bivstvovanja* i *treba da* ljudskih povijesnih bića. Kako je moguće ispitivanje zbilje, pitao je i Demokritos i možda je najbliži onom stajalištu koje nudi danas fundamentalni nauk o ustrojstvu stvarne prirode, o elektromagnetskom polju, koje nas obavija i preko koga dolazimo u dodir sa drugim. To i nije naše pitanje. Sudište mojeg pitanja očito sam ja sam, kao što je sudište drugi svom pitanju. Odgovor na pitanje, međutim, nije uvjetovan samo mojim iskustvom, niti samo iskustvom drugog. Sudište mojeg razumijevanja je *praxis* povijesti kao mjera ljudskog opstanka, sa svim svojim *nešto* i sa svim svojim *kako*. Ako bismo se složili sa Habermasovom primjedbom da je skolastička tvrdnja *verum et factum convertuntur – istinito i stvarno postoje u obratnom smislu*, što znači da je stvarno istinito, a istinito može biti samo stvarno, poslužila Marxu za razumijevanje filozofijsko-povijesnog mišljenja, što općenitije glasi *verum et ens convertuntur – istinito i biće postoje u obratu*, a to onda znači da je skup ljudskih djela pod zajedničkim imenom povijest, aristotelijanska zbilja, ili skolastička sukladnost, premda pojmovno nedostatno, isto što i istinito, a više je no očividno da tu postoji nedostatak u tumačenju. Spora ne bi moglo biti s obzirom na bivstvovanje djela, jer je to ono *nešto*. Istinito je da djelo bivstvuje.

Ali kad se pita kako nešto bivstvuje, npr. da li je nešto slobodno ili neslobodno, da li je nešto dobro ili zlo, nipošto ne možemo pristati na tvrdnju da su djelo i istinito u obratu, kad neslobodno vapi za svojim obratom. Biće, dakle, postoji, ono jest, a kako jest, uspostavlja povijesne okolnosti u kojima bivstvuje. Ako je uskraćivanje slobode u pitanju, znači da su povijesne prilike suprotne svojem subjektu, jer jedino čovjek može biti slobodan ili neslobodan, pa se stanje obrata otuđenih prilika uvijek nametalo kao prvorazredni zadatak za koji se valjalo izboriti. Unatoč tome što su poljoprivredni strojevi zamijenili mukotrpní rad seljaka i rasteretili npr.

konje od oranja, ne možemo reći da su konji oslobođeni od oranja, jer konji prema slobodi imaju nerazlučeni odnos. Poslije ovog nužno zaključujemo da čovjek stvara, proizvodi i uspostavlja svoj svijet. Čovjekova povijest u kojoj bivstvuje povijesna bića ima svoju jedinu šansu da na pitanje kako bivstvuje odgovara: sukladno svojoj biti ili otuđeno svojoj biti. U tom stanju ili načinu počiva znak pitanja koji pita o sukladnosti biti bića i njegova bivstvovanja, o sukladnosti povijesnih načela i životne putanje, o sukladnosti povijesnih ljudi i njihovih misli, riječi i djela. Svaki nesklad unutar ovih načela i zbilje isto je što i neistinito, otuđeno, lažno postojanje. Takav raskorak prirodno teži svom obratu i iskustvo suvremenog svijeta; rasvijetlilo je i potvrdilo ovu tvrdnju. U tom smislu praksis povijesnih ljudi još uvijek stoji u znaku neprestanog opredjeljivanja unutar povijesno *kako-bivstvovanja* za dobro prema zlu, za pravedno prema nepravednom, za slobodno prema neslobodnom itd., jer *kako* dopušta raskorak. Kako onda pitati u toj smjernici u duhu našeg jezika za istinu? Premda je njezin etimologijski izvor *isto*, ona u duhu našeg jezika znači više, znači niz drugih mogućnosti koje istost nadilaze. Gotovo se usuđujem tvrditi da upotrebna vrijednost riječi krije u sebi grčku *zbilju* i skolastičko pitanje *sukladnosti*. Evo zbog čega: sa riječju *istina* jednakoznačne su riječi *zbilja*, *stvarnost*, *bit*, *bitnost*, *točnost*.⁴ Dok sama riječ *istina* ne upućuje na bivstvovanje, *zbilja* ili *stvarnost* kriju u sebi obavezno glagol biti *jest*, a bit i bitnost naznaku onog po čemu nešto jest to što jest. Točnost ili tačnost odnosi se na iskaz ili sukladnost onoga kako nešto postoji i njegove biti. Neskladno postojanje, znači *kako* nečega, sa suštinom nečega iskazuje otuđenost bića unutar rasporeda i ravnovjesja bića. Ratnik stoji u raskoraku sa pojmom čovjek, ili načela rata su u raskoraku sa prirodnim ljudskim opstankom. Načelo ravnopravnosti i jednakosti stoji u raskoraku sa načelima neravnopravnosti i nejednakosti. Ili ratnik je čovjeku njegova otuđena bit, neravnopravnost je otuđena ravnopravnost itd. Stavimo li naš pojam *zbilja* ili *stvarnost* u odnos sa Aristotelesovim pojmom *alétheia*, oni su jednakovrijedni. Stavimo li naš pojam *istina* kao sinonim *zbilje* ili *stvarnosti* u odnos sa pojmom sukladnosti – *adaequatio*, on dopušta sukladnost i o njoj govori, kao što uključuje i raskorak, odnosno nesukladnost, kao neistinitost. Drugim riječima, i pojam *veritas* kao *adaequatio* – sukladnost, i pojam *istina* u našem jeziku samo su sinonimi za odnos, *kako*, *zbilje* ili *stvarnosti* prema iskazu – sudu – izreci. Tako oba pojma, i skolastička sukladnost i istost, u našem jeziku pripadaju uspostavljanju povijesnih bića u povijest. Sukladnost skolastički

4 *Leksikoni sveznanje. Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika.* Leksikografski zavod „Sveznanje“. Beograd, 1974, 232, col. 3 – s. 233, col. 1.

kriterij zamjenjuje gnoseološki božanskim sudištem, a istina u nas nema te filozofije, osim u metafori teologijskog jezika. To je, naprosto, zbog toga što nemamo povijesno skolastičku tradiciju u jeziku i mišljenju, već smo doprli samo do povijesno-filozofijskog ponavljanja. Ako izloženi pojam *práksis* kao sinonim za *stvaranje i proizvođenje*, te napokon za određivanje *kako* – bivstvovanja usporedimo sa aristotelijanskim pojmom *alétheia – zbilja/stvarnost/istina*, onda nam valja odrediti razliku. Dok je zbilja/stvarnost u Aristotelesa naprosto sve što jest, marksistička zbilja/stvarnost je samo ono jest i samo ono biće za koje se može ustvrditi da povijesno jest, bilo kao posljedica stvaranja, proizvođenja, bilo kao predmet ljudske spoznaje. Čista mogućnost kakovu Aristoteles uspostavlja za načelo bivstvovanja prema marksističkom sklopu mišljenja predstavlja samo puku metafizičku postavku s onu stranu mogućih ljudskih iskustava. I još značajnija razlika u krugu *ljudskog odnosa* prema zbilji/stvarnosti sastoji se u zadacima koje postavljaju Aristoteles i Marx. Prvi temeljni ljudski zadatak postavlja u *istraživanje – zetein*, pa se ono odnosi na sve bivstvujuće, a drugi smatra jedinim bivstvujućim povijesni svijet ljudske prakse, zapostavlja pukost istraživanja bića kao bića i zahtijeva *izmjenu* onoga *kako* svijet povijesni postoji sve do prevladavanja razlika između dobra i zla radi prevladavanja otuđenosti subjekta povijesti od njezine neljudske kakvoće, stoga to više nije govor ni opis čistog bivstvovanja, već govor i opis stvarnih ljudi u stvarnoj povijesti. Sa tog stajališta pitanje Tomine sukladnosti – *adaequatio* dopire do subjekta povijesti čovjeka, premda se prema njemu istina u čovjeku nalazi *navlastito*, ali *drugobitno*, a istina povijesnih bića je njima nešto *nevlastito i drugobitno*, no u površnoj sličnosti naziva, zbog toga što je mjera istinitosti Bog kome istina pripada *navlastito i prvobitno*. Nema, nasuprot Tomi, povijesne zbilje koja bi se ljudskom pameću mogla spoznati a da bit svoje stvarnosti nema utemeljenu u subjektu povijesti. Jedino ta zbilja, povijesna zbilja povijesnih ljudi, predstavlja predmet filozofijske spoznaje i u vezi s njom njezine izmjene u očovječenu stvarnost.

Mi smo naše pitanje vodili dvostruko: etimologijski i povijesno-filozofijski. Pri etimologijskom postupku smo uviđali nešto osim etimologije. U našem jeziku osobito, u Grka napose. U tri povijesne zbilje: helenskoj, skolastičkoj i marksističkoj, pokušali smo pokazati i posebno u duhu našega jezika razumjeti suštinu odnosa *alétheia-veritas-práksis*, kao zbilju-sukladnost-povijesnu stvarnost. Sve ono mišljenje koje je sebe temeljilo na raskolu zbilje i njezinog metafizičkog „izvora“: *logosa-Boga-apsoluta*, uvijek je dopiralo samo do zapostavljanja povijesne zbilje povijesnih ljudi, premda

je i samu povijest temeljilo. Naša je prednost što možemo ispitivati svoje događanje u svezi sa starijima. To smatramo obavezom. Filozofijsko vrijeme nema tri protežnosti. Ono naprosto jest.

C. VEREŠ

Pisati danas o Verešu je naročito, a njegovim suvremenicima potrebno da se prikaže jedno nastojanje koje se račva u dva velika rukavca od kojih simbolično nastaje „modra rijeka“ u mijeni naših vremena. Poslije dugotrajnog obrazovanja na više crkvenih i svjetovnih sveučilišta njegova osoba je obilježena „problemima dijaloga između marksista i kršćana i uopće graničnim pitanjima o odnosu između filozofije i teologije, Crkve i svijeta. S tog područja objavljuje niz članaka u domaćim i inozemnim časopisima. Sada se bavi prevodjenjem *Summae Theologicae* Tome Akvinskog na hrvatski. Ove godine je pozvan za profesora filozofije na Papinsko sveučilište Angelicum u Rimu“. Ova bilješka stoji na posljednjoj korici Vereševe knjige *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom (Misao i praksa u djelu Karla Marxa)*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1973) i otkriva autorovu zauzetost u oba rukavca koji spajaju metafizičko-teološku spekulativnu hladnoću vertikalne nebeske modrine sa neposrednim angažmanom intelektualca i profesora reda svetog Dominika. *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom* je za to moćni dokaz pod zastavom čuvene misli Tomislava Šagi-Bunića: *ali drugog puta nema*. Valja čuti Vereševo razmišljanje: „Filozofija i teologija nisu dva oprečna i nezdruživa misaona pristupa svijetu. Filozofija je oduvijek na neki način ‘teologizirala’; Bog i božansko uvijek su bili predmet filozofijskog govora i mišljenja. Teologija je pak sa svoje strane, svagda, na svojevrsan način, ‘filozofirala’.“ U zaključcima knjige otkrivamo bitne Vereševe misli:

1. „Centralna tema cjelokupnog Marxovog misaonog puta je tema o ozbiljenju filozofije. U toj temi treba tražiti i polazište marksističko-kršćanskog dijaloga, napor da se čovjeka oslobodi posjedničkog držanja spram zbilje, zahtjev da se istina ne samo misli već i ostvari u svijetu i usmjerenost povijesnog svijeta spram definitivno nepredvidive i neodredive budućnosti.“

2. „Ozbiljenje filozofije, prema Marxu, znači da se filozofija u kojoj je

čovjek samo na idealan način dospio do svoje biti kao bića prakse valja ostvariti u svijetu.“

3. Zahtjev za ozbiljenjem filozofije nameće dvostruki kritički zadatak spram postojećeg svijeta: kritiku otuđene, filozofskog smisla lišene ekonomsko-društveno-političke zbilje i kritiku otuđene, nemoćne ideologije utjelovljene u religiji, filozofiji i umjetnosti.“

4. „Ekonomsko otuđenje, kao temeljno ljudsko otuđenje, proizlazi iz posjedničkog držanja spram zbilje. To držanje dolazi do svog vrhunskog izražaja u novovjekovnom (kapitalističkom) načinu proizvodnja.“

5. „Ukidanje privatnog vlasništva predstavlja prvi i osnovni čin nadvladavanja otuđenja.“

6. „Prema Marxu, novo društvo, oslobođeno prevlasti varljivih ekonomskih, društvenih, političkih i ideoloških sila, usmjereno je prema budućnosti kao bitnome vremenu.“

7. „Čini nam se da je Marxov projekt ozbiljenja filozofije (...) problematičan u prvom redu zato što zanemaruje neminovan i ireduktibilan raskorak između misli i prakse (...) te između intencije i realizacije.“

8. Dijalog između marksista i kršćana – osim što je danas povijesna nužnost – zbiljska je mogućnost.“

9. „Dijalog valja započeti uklanjanjem prividno antitetičkih stajališta koja priječe marksistima i kršćanima da nađu smisao svojim susretima i da u njih uđu s nadom u mogućnost unutrašnje suglasnosti. Pokazalo se da ne postoji apsolutno protuslovlje između marksističkog ateizma i kršćanskog teizma, jer nije riječ o istom Bogu. Ispostavilo se također da nema apsolutnog protuslovlja između marksističkog stvaralačkog odnosa spram budućnosti i kršćanskog nadalačkog odnosa spram Kristove Parusije, jer kršćanska eshatološka nada uključuje svojevrsno revolucionarno mijenjanje svijeta kao što i marksistička revolucionarna praksa uključuje svojevrsnu nadu.“

10. „Naša domovina, koja je stjecište različitih nazora, vjerskih i nacionalnih pripadnosti, ima neke bitne prednosti da postane oazom marksističko-kršćanskog dijaloga.“

Čini se jasnim pristajanje dominikanca T. Vereša na nužnost i potrebu dijaloga između marksista i kršćana radi traganja za smislenijim supostojanjem vjernika i proklamirane ateističke klase vladajućih. U tom aspektu vidim njegovo razumijevanje poruka Koncila i osobni prilog *aggiornamentou* Crkve i vječnog Rima. Ipak, vjerujem da je u svojem žaru traganja za smislom i suživotom pretjerao kad govori da „kršćanska eshatološka nada uključuje svojevršno revolucionarno mijenjanje svijeta“, budući da svaka revolucija uključuje nasilje kao bitni put mijenjanje svijeta, a crkveni nauk isključuje svaki vid nasilja. „Naša domovina“ odstupila je od svoga idealiteta i predodređenosti za marksističko-kršćanski dijalog u što je vjerovao časní dominikanac Tomo Vereš, te podredila svoje perspektive ratovima i nasilju u disoluciji zemalja svojih sastavnica, krajem drugog milenija. Nevjerojatno, ali uistinu zbiljsko i tragično rađanje novih konstelacija na Balkanu.

Analizu i prikaz Marxove misli dominikanca T. Vereša, ovdje na slavenskom jugu, stavljam u red sa isusovcima J. Y. Calvezom *La pansée de Karl Marx – Misao Karla Marxa* i G. A. Wetterom *Der dialektische Materialismus – Dijalektički materijalizam. Njegova povijest i njegov sistem u Sovjetskom savezu*. Za razliku od isusovaca koji su napisali knjige u polemičkom i pobijačkom tonu, Verešov pristup je dijaloški i relativno primjerene interpretacije sa naglašenom nadom i utopijskom porukom.

Mene je sa dominikancem Tomom Verešom povezao Toma Akvinski. O tomu svjedoči pismo koje navodim u cijelosti, pisano povodom mojih informacija o predlošcima iz kojih sam prevodio Tomine spise⁵.

„Poštovani kolega Premec!

Želim Vam odgovoriti što prije zbog više razloga. Još nisam napisao recenziju Vašega najnovijega prijevoda, ali ću to svakako učiniti ovih dana. Ponudit ću je Crkvi u svijetu (Split). Podaci koje ste mi dali vrlo su dragocjeni. Budući da se konačno kritičko izdanje (Leonina) Tominih filozofijskih djelca još nije pojavilo, slažem se da je moguće podvesti pod njegovo ime opuscula spuria i apokrif⁶. Ima više ustanova u inozemstvu

5 Zaista se radilo o strahu od autorskih prava izdavača, pa su prešućeni, ali sam dominikancu T. Verešu napisao činjenice, o čemu je on pisao u svojoj recenziji objavljenoj u časopisu *Crkva u svijetu* no. 2/1977, 169–175.

6 Među ostalim vrijednim podacima koje sam primio od dominikanca Tome Vereša stoji i slijedeće: „Glavna je odlika Premecova prijevoda da *cjelovito* donosi tekst svih dvanaest članaka I. pitanja *O istini*. Ta odlika nije po sebi razumljiva stvar, nego je rezultat

koje prate tomističke publikacije u svijetu, no mislim da biste svakako trebali poslati jedan primjerak prijevoda kao poklon na ovu adresu: RASSEGNA DI LETTERATURA TOMISTICA (P. Clemente Vansteenkiste), Università S. Tommaso, Largo Angelicum 1, 00184 Roma. Bilo bi dobro da pošiljku popratite jednim pisamcem u kojem biste u nekoliko rečenica, na jednom od stranih jezika, prikazali svoj prijevod. Urednik bi zacijelo taj Vaš tekst donio u Rassegna. Doduše, mi imamo u Rimu, na istom sveučilištu našega Stjepana Krasića, ali on se ne bavi Tomom, ni filozofijom. U pismu uredniku možete se pozvati na moje ime. Inače, mogu Vam kazati da sam mu ja prije dvije godine poslao kratak prikaz Vašeg prijevoda *De ente et essentia*. Rassegna je najpoznatiji tomistički bilten na svijetu. S Tomom se bavi kao ustanova i TOMAS-INSTITUT der Universität Köln, 5 Köln 41, Universitätsstrasse 22, samo on, koliko znam ne izdaje nikakav bilten. Organizira svake godine u Kölnu Mediävistentagung. Ako biste i s njima željeli uspostaviti vezu možete se opet pozvati na moje ime. Direktor toga instituta je prof. dr. Albert Zimmermann.

Ubuduće se nemojte brinuti za C. Tominih djela. Koliko znam, vlasnik je osobitih napora prevodioca. Dr. Edith Stein, glasovita asistentkinja Husserla, prevela je na primjer na njemački jezik svih dvadeset i devet pitanja toga opsežnog djela, ali je odustala od cjelovitog prevođenja svih dijelova članaka zbog teškoća s kojima je taj posao povezan. Izostavila je, dakle, polemički dio, borbu mišljenja na početku članka. Time je njezin prijevod dobio na jasnoći, ali je izgubio obilježje napetog istraživanja koje upravo kroz otvoreno sučeljavanje suprotnih mišljenja dopijeva do istine. (usp. *Des hl. Thomas von Aquino Untersuchungen über die Wahrheit*, üb. Dr. Edith Stein, Herder 2/1952). A to je ipak jedna od bitnih oznaka Tomine misli. Premecov cjeloviti prijevod omogućuje našem čitatelju da upozna tu izvornu dijalektičku, razabirateljsku i sabirateljsku narav Tomina mišljenja.“ U daljnjem tekstu recenzije sarajevskog izdanja *Dvije filozofske rasprave* gospodin Vereš ukazuje na moje pogreške u razumijevanju Tomina teksta i prevođenju na hrvatski jezik. Posve dobronamjerno i bez prava na posljednju riječ. Zato želim reći i slijedeće. *Videtur: čini se*, u misaonom i dijaloškom smislu sa ishodom na istinu, svakako je bliže duhu Tomina filozofiranja od mogega prijevoda sa apodiktičkim *vidi se* do kojega sam došao razmišljajući upravo o ishodu na kraju. Gospodin Vereš dobro savjetuje i povodom razumijevanja i prevođenja „dviju značajnih formula „ens et bonum convertuntur“ i „ens et verum convertuntur“. Te formule predstavljaju zapravo sažete srednjevjekovne izričaje bitnih ontologijskih uvida koji prožimaju cijelu povijest filozofije od Heraklita i Parmenida do Hegela i Heideggera. U Tominu I. pitanju pojavljuju se više puta, a i inače se često susreću u njegovu djelu. Smatramo da smisao tih formula u izvorniku nije onaj koji dobivaju u našem prijevodu: „biće je obratno od dobra“ (10) i „biće je obratno od istinitog“ (33). I danas bih, priznajem, preveo Tominu formulu *ens et bonum convertuntur – biće i dobro su u obratu*, što znači da je biće obratno od dobra i da je dobro obratno od bića. Da li to istovremeno znači da su pojmovi uzajamni, dakako da znači. Slažem se, i mislim jednako, da ti pojmovi kod Tome znače isto, samo na različite načine. Mislio sam, naravno, na obrat identiteta u oba smjera. Gospodin Vereš je smatrao da bi moj prijevod bio jasniji da sam znao ona rješenja koja je znao on kao dominikanac i tomista par excellence.

naš Red (a ne Marietti ili drugi izdavači) pa se mi možemo pobrinuti u Rimu da to ne košta ništa. To ću još pobliže ispitati.

Mogu Vam priopćiti da mi imamo prilično bogatu tomističku i medievalističku literaturu. Po mišljenju prof. Jurića iz Sveučilišne knjižnice koji je vidio naš fundus, zacijelo smo najjači u zemlji. I normalno je. Imamo kritičko izdanje Tominih djela (Leonina), zatim brojne prijevode, studije, čak nizove kao 'Etudes de philosophie médiévale' (Pariz), 'Bibliothèque thomiste' (Pariz), 'Philosophes médiévaux' (Louvain), 'Miscellanea mediaevalia' (Köln) itd., a osobito najnoviji, glasoviti i preskupi 'Index Thomisticus'. Tu je i kompletan 'Bulletin Thomiste' (Paris) koji od 1924. bilježi svaku publikaciju o Tomi u svijetu (od 1965. taj je BT promijenio ime u Rassegna di let. tom. i preselio se u Rim). Toliko informacije radi.

Inače, ja spremam jednu ovelu antologiju Tominih fil.-teol. tekstova. Možda ću tijekom iduće godine biti gotov. Izdavača još nisam našao, s jednim sam kontaktirao. Volio bih da ne bude crkveni.

Nažalost, ne pratim Politiku, a nitko me nije upozorio na bilješku o Vašem prijevodu sa slikom Tome. Molio bih Vas za točnu referenciju, pa ću taj broj naručiti u Beogradu.

Vrlo mi je drago što se između nas uspostavio prijateljski kontakt. Vjerujem da ćemo na ovaj način moći više pridonijeti ozbiljnijem proučavanju srednjevjekovne misli u nas.

(rukom pisano na kraju stoji) Srdačno Vas i prijateljski pozdravlja

Tomo Vereš“

Ovaj mozaik ushićenja, pojmova i zbiljskih događanja posvećujem dominikancu Tomi Verešu, za rad na sličnim planovima koji su nas približili. Živi svjedoče o mrtvima, a život u njihovim djelima, „trajniји od mjedi i viši od kraljevskog položaja piramida“, ostaje kao svjedočanstvo dok bude trajanja ove vrste. Poštovani sudionici simpozija, dixi et purificavi animam meam.